

הלב חסר אך איננו מרגישים

איננו נתונים עוד לחסדי זרים, חזרנו לארצנו והקמנו בה מדינה משגשגת ופורחת. מה מקומה של האבלות על בית המקדש בתוך תנועת הגאולה? | נתנאל אלישיב

צילום: EPA

במשך הגלות הארוכה לא היה ליהודי כל קושי להזדהות עם חורבן. תשעה באב, מאה שנים

הודים רבים בעידן שלנו מתקשים להזדהות עם האבלות על החורבן, אבלות שפרוסה על פני לוח השנה היהודי, מרוכזת בימי בין המצרים ומגיעה לשיאה בצום תשעה באב.

במשך הגלות הארוכה לא היה ליהודי המצוי כל קושי להזדהות עם החורבן, שכן המציאות היומיומית שאותה חווה היטיבה לשקף את תכניו. הרדיפות התכופות, הפוגרומים, הגירוש והנישול, השנאה והבוז – כל אלו, שהיו מנת חלקו של עם ישראל בגלות, היוו אבני בניין בתודעה היהודית, ועל כן היהודי לא ראה פער תהומי שניצב בין חוויות חייו השגורות לבין אבלותו על החורבן. תשעה באב לא היה אלא ביטוי מרוכז, תמציתי וחד למה שממילא קרה לו או לסביבתו, ואם לא לסביבתו הקרובה אזי לסביבתו הרחוקה, ואם לא ברורו ממש אזי ברורות קודמים וסמוכים.

ביטוי הלכתי מעניין לכך מצוי בנימוקים המובאים על ידי ה"בית יוסף" למנהג להצניע את הסכין בשעת ברכת המזון (בית יוסף על אורח חיים קפ ה):

וכתוב עוד בשבלי הלקט: מפי החבר רבי שנמחה שמעתי טעם אחר - פעם אחת היה אחד מברך ברכת המזון, וכשהגיע לברכת בונה ירושלים ונזכר חורבן הבית, לקח הסכין ותקעו בבטנו, ועל כן נהגו לסלקו בשעת ברכה.

ואמנם, אם אכן אירע מקרה כזה ככל הנראה הוא היה חרדפעימי, ועם זאת, רק כשהחיים עצמם כולם אומרים חורבן, ניתן להעלות על הדעת שכרכה על ארוחה בסתם יום של חול עשויה להסתיים בכך שהמברך ידקור את עצמו.

כך התרחבה תקופת האבלות מתשעת הימים, כדברי חכמים "משנכנס אב ממעטין בשמחה" (משנה, תענית ד ו), עם רגש על השבוע שחל בו תשעה באב (תענית כו, ב), ותפסה גם את כל התקופה שבין י"ז בתמוז לבין תשעה באב. וכך, אל האבלות על חורבן בית ראשון ושני הצטרפה רשימה ארוכה של אסונות לאומיים, החל מכיבוש ביתר וחרישת ירושלים, דרך גירוש יהודי אנגליה ויהודי ספרד, וכלה בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ובגירוש ההמוני מגטו ורשה אל מחנות ההשמדה במלחמת העולם השנייה.

ואולם בחסדי השם, אשר דיבר טוב על ישראל, התהפך עלינו הגלגל. נפל דבר בישראל, והזרימה ההיסטורית של האומה שינתה את מסלולה. לא עוד מדרון תלול של נפילה מרסקת מחורבן חורבן ומקסטרופה לקסטרופה, אלא טיפוס במעלה הר הברכה, טיפוס עקבי ופלאי, גם אם הוא מלווה בזעזועים ואף בייסורים. זכינו לתקומה, זכינו לעצמאות, מצאנו מנוח לכף רגלנו, שוב יש לנו ביטחון בחיינו. איננו נתונים עוד לחסדי זרים, חזרנו לארצנו והקימונו בה מדינה משגשגת ופורחת, אשר זורחות ממנה קרני אורה וברכה גם לעבר קהילות יהודיות בגולה, אם רק הפצות הן להיפתח ולהתחבר אל מקור הכוח והעוצמה שבמזרח. הבריאות הנפשית שבה אלינו, וחוויות חיינו המכוננות רחוקות מאלו של אבות אבותינו. על כן, קשה עלינו האבלות הזו.

ייסורי מהלך הגאולה

מובן שיהודי שמשדל לחיות את חייו על פי ההלכה אינו פוסח על הלכות האבלות על חורבן הבית. הוא סועד את הסעודה המפסקת כשהוא יושב על הארץ,

הרב נתנאל אלישיב הוא מו"ל ומחנך במכינה הקדם צבאית "בני דוד" בעלי ומנהל הוצאת הספרים מכון בניין התורה

במבצע "צוק איתן". כפסע היה בינו לבין המוות. שאלתיו האם הצליח לזהות מהיכן ירו עליו. השיב לי שלא זו בלבד שהוא הבחין במחבלים שירו בו, אלא שהספיק לראות כיצד חבריו הורגים את כל המחבלים, עד האחרון שבהם. איזה יהודי בשנות הגלות יכול היה לקוות לכך שמישהו ימצא את הדין עם המנוולים שפגעו בו? הלוא רמנו היה הפקר, לא קם לנו מגן ומושיע, לא כל שכן נוקם.

גם תפילתנו לשלום חיילינו צריכה להיות תפילה של גאולה, ולא תפילה של גלות. על כן אני מזדהה עם האומרים שבמקום להוסיף לאחר התפילה פרקי תהילים כגון "מִמַּעַמְקִים קָרְאתִיהָ ה'" (פרק קל) או "אֲשָׁא עֵינַי אֶל הַהָרִים מֵאֵין יְבֵא עֲוֹרֵי" (פרק קכא), מוטב להוסיף פרקים כגון "הַמְלִיךְ דְּיָדֵי לְקָרֵב אֲצַבְעוֹתַי לְמַלְחָמָה" (פרק קמד) או "אֲרַדְהוּף אוֹיְבֵי וְאֲשִׁיגֵם וְלֹא אֲשִׁיב עַד פְּלוֹתָם" (פרק ח).

מחיר הריבונות

אין ריבונות ללא מחיר, וכך תמיד היה. גם בעת שבה בית המקדש הראשון עמד על תלו ומלכות ישראל הייתה קיימת ידענו מלחמות וחללים לרוב. אחת הרמויות בתנ"ך שאני מרבה לחשוב עליהן היא דמותה של אותה נערה אומללה אשר נפלה בשבי ארם, כפי שמתואר בספר מלכים ב (פרק ה, פסוקים ביד):

וַאֲרָם וַיִּצְאוּ גְדוּדִים וַיִּשְׁבּוּ מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נַעֲרָה קִטְנָה וַתְּהִי לַפְּנֵי אִשְׁתּוֹ נַעֲמָן. וַתֹּאמֶר אֶל גְּבֵרְתָּהּ אֲחֵלִי אֲדֹנָי לַפְּנֵי הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשִׁמְרוֹן אֲזַ יֵאָסֶף אֹתוֹ מִצְרַעְתּוֹ. וַיָּבֵא וַיַּגֵּד לַאֲדֹנָיו לֵאמֹר כָּזֹאת וַכֹּזֹאת דִּבְרָה הַנְּעִרָה אֲשֶׁר מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. זוהי רק ראשיתה של עלילה מרתקת, אשר נעמן שר הצבא ואלישע איש האלוהים עומדים במרכזה, ועל כן בדרך כלל לא מרבים לעסוק באותה נערה,

כסוכות תרפ"ד (ליקוטי הראי"ה חלק ב עמ' 83-84): פתח הרבי ואמר: החסידים שאלו אותי, מדוע אני מזרז לעלות מפולין לארץ ישראל, והלא יש כאן צרות שמכים יהודים? עניתי להם: בפולין מכים יהודים משום שהם שם יותר מדי, ואילו בארץ ישראל מכים יהודים משום שהם כאן פחות מדי.

נענה מרן הרב זצ"ל ואמר: גם אותי שאלו שאלה זאת, והשבתי שהחילוק בין מצב היהודים בפולין למצבם בארץ ישראל הוא בזה: ישנם שני מצבים - מחלת התנוונות מחמת זקנה, שכל אחד יגור מפניה, אף על פי שכשלעצמה אינה מסוכנת, ולעומת זה ישנו מצב מסוכן ממש, ובכל זאת כל אחד מעוניין בו - זוהי לידה.

הצרות שבחול"ש, שבפולין, אלו הן מחלות זקנה והתנוונות, ואילו הצרות שבארץ ישראל, עם כל הסכנות שבהן - חבלי לידה הם.

אין לערב צער בצער

הזדמן לי להיות נוכח בטקס לכבוד יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל, שבו הושו חללי צה"ל להרוגי האינקוויזיציה והשוואה. לאחר הטקס מחיתי בפני המארגנים, שכן אלו שני סוגים שונים לחלוטין של כאב, ויש לייחד לכל אחד מהם את יום הזיכרון הראוי לו. כשם שאין מערבין שמחה בשמחה, כך אין לערב צער בצער. יהודי שנהרג בשירות צה"ל, כשהוא אחוז בנשק ומגן על מדינתו, שייך לתקומת ישראל, ולא לחורבן. הריגתו של יהודי בגלות הייתה חוויה של כאב שיש בה השפלה, אולם נפילתו של חייל צה"ל היא חוויה של כאב שיש בה גאווה.

שוחחתי עם ידיד שנפצע מירי במהלך פעילות

הוא בוודאי לא יאכל ולא ישתה במהלך יום הצום, אולם אם בעבר היוו מעשים אלו ביטוי נאמן גם להלך רוחו ולמצבו הרגשי והנפשי, הרי שעבור רבים בזמננו נראה שנוצר פער בין המעשה לבין הלב, עד שהצום נעשה עיקר והאבלות טפלה לו, והמאמצים מוקדשים להעביר את היום ותו לא. אמנם אמונים אנו על הכלל שלפיו "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות", אולם במה דברים אמורים? כשהפער בין הלבבות לבין המעשים נובע רק מעצלות ומקטנות המוחין. כשהפער נובע מקושי אמיתי להביין את מקומו של החורבן בחיינו היום, לא די במעשים כדי לגשר על פני פער זה.

יש מי שמבקש לפתור בעיה זו באמצעות הניסיון המלאכותי להטביע בנו את הרושם הנפשי מייסורי הגלות גם בזמננו אנו. ודאי שכך הוא אצל המתכחשים למהלך גאולתנו. מבחינתם הגלות נמשכת ועולם כמנהגו נוהג. אולם גם בקרב המאמינים בגאולה לעתים נעשה ניסיון לראות בצרותינו ובייסורינו המשך לייסורי הגלות. הרי גם בזמננו יהודי עלול לקפח את חייו רק משום שהוא יהודי. גם בזמננו אנו חווים טרגדיות נוראות. אובדן, שכול, יתמות ואלמנות לא פסו מאיתנו. די לנו באסונות שפקדו אותנו בקיץ הזה כדי להיות מודעים די הצורך לכך. רצה שלושת הנערים החטופים, נפילתם של עשרות חללים גיבורים בשדות המערכה של מבצע "צוק איתן", ובממד אחר – היחס השלילי והלא רציונלי מצדם של רבים בעולם אל מדינת ישראל, כל אלו יכולים להצטייר כהמשך למכאובי הגלות.

אולם אני עצמי איני יכול לחוש הזדהות עם קו המחשבה הזו. ייסורינו שייכים אף הם למהלך הגאולה, ובשום אופן אינם המשך לייסורי הגלות. הרב משה צבי נריה מוסר עדות מעניינת בהקשר לכך, עדות על שיחה שהתקיימה בין הרב קוק לבין הארמו"ד מדרוהוביטש

אולם בהגיעי לפרק זה מחשבתי תמיד נודדת אליה. מי הייתה? מה היו תנאי חייה בכיתו המפואר של נעמן? האם אי פעם נפדתה משיביה? האם בני משפחתה ידעו שהיא בחיים? ישנם פסוקים שמתארים את נפילתם בקרב של רבבות מלוחמי ישראל ביום אחד, אולם בעבורי די בדרמותה האחת של אותה הנערה, בשולי העלייה של פרק זה, כדי להמחיש שגם בחיים ריבוניים ואפילו בחיים שיש בהם נבואה ומקדש רבות הן הטרגדיות, ואין להקיש מהן על מצב האומה בכללה. חבלי לידה הם חבלינו, ייסורים של גדילה הם ייסורינו. בראייה רחבה זו סיבה לשמוח ולא להתאבל, להרים ראש ולא להשפילו.

המאורעות של השבועות האחרונים מחדדים את ההבדל בין הגלות לבין הגאולה גם בהיבט נוסף. חכמינו אמרו שבית שני חרב בגלל שנאת חנם (יומא ט, ב), ואילו אנו עדים בשבועות האחרונים לפרץ עצום של אהבת חנם. התמיכה הציבורית הרחבה בכוחות הלווחיים, ההתייצבות המרשימה וחסרת התקדים בהלווייתיהם של ההיילים הבודדים, ומעל לכול – עצם הנכונות של רבים כל כך לסכן את חייהם לשם הגנת העם והארץ בשורות צה"ל, כל אלו הם עדים נאמנים להבדל התהומי שבין חורבן ובניין, בין גלות לגאולה. אולם מצד האמת, אין בתהליכי הגאולה שזכינו להם כדי לקפח את מקומה של האבלות על חורבן הבית, ובמידה רבה ההפך הוא הנכון – תהליכי הגאולה הללו משרחרים אותנו מן ההתעסקות בייסורי הגלות, ומאפשרים לנו להתמקד בכאב הנכון, הכאב על היעדר בית המקדש, וליתר דיוק – הכאב על היעדר המדרגה הנפשית אשר ראייה להוביל לבנין הבית. הגוף הלאומי כבר קם מקברו, תחיית המתים הלאומית בעיצומה, אבל הלב, הלב חסר, וכל כך הוא חסר, עד שאפילו איננו מרגישים בחסרונו.

בפני האידיאל הגדול

למי מאיתנו המקדש חסר באמת? לא המקדש כהמשך המהלך הלאומי של גאולת הארץ, אף לא כאמצעי לקיומן של מצוות רבות שתלויות בו, אלא המקדש כמקום היחיד שבו ניתן לבטא את התשוקה והכיסופים לרבקות חיה באֵלֹהִים חיים, כאן, עלי עולמם? המקדש כמקום המפגש בינינו לבין ריבונו של עולם? בסידור "עולת ראייה" (חלק א, עמ' קידקיה) אנו יכולים לראות תיאור של האטמוספירה החברתית ברור שבו בית המקדש בנוי, כפי שהדבר הצטייר ברעיונו של הרב קוק:

בהיות המקדש על מכוננו, וישראל יושב בנווהו, ושכינת אל עליון, צור ישראל, חסנו מעוזה ומגנו, מופיעה עליו בעז ותפארת, בניו למודי ד', ובחיריו הם נביאי אמת צדק אשר רוח ד' מדבר בם ומלתו על לשונם, שפעת רוח הקדש ולבת אש אהבת אֵלֹהִים עליון, אֵלֹהֵי ישראל, מאירה את לב האומה ומחממת באור אשיה את כל רוחה בקרבה, אז, הקדש והמקדש, וכל עבודתו הקדושה והנהדרה, "כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם וישראל במעמדם", הם מבליטים בשטפי גלים של חיים, אדירים ואמיצים, את הוד חייה הפנימיים של האומה, את דבקות נפשה באֵלֹהֵיהָ, ואת אהבתה הנערצה, וקשר קדשה לעבודתו, בכל חום החיים ובכל רגשי הלב הנפש הרוח, וכל מפעלי החושים החיצוניים והפנימיים כולם.

כשאנחנו מנסים לחשוב על כל מה שחסר לנו בחיים, המקדש ועבודת הקרבנות באמת אינם תופסים חלק עיקרי. שיפור הכלכלה וחיזוק הביטחון, הגברת העלייה לארץ, חיזוק אחיזתנו בארץ ישראל, הגברת תהליכי תשובה – אנו חשים היטב את הצורך בכל אלו, אולם קשה לומר שהיעדרו של בית המקדש מעורר בקרבנו צער ממשי ומורגש. ועל כך ראוי מאוד להתאבל, כי לא רק שאין לנו מקדש, אלא שאיננו באמת מבינים את הצורך בו. כשם שאדם שלוקה בהיעדר תאבון לעולם לא יוכל להבין את העונג הכרוך באכילה, וכשם שאדם שלוקה בהיעדר תשוקה מינית יחוש רק גועל וניכור אם ינסו להסביר לו באופן מילולי את מה שהוא לא מסוגל לחוש באופן טבעי, כך אנו ניצבים בפני האידיאל הגדול של בית המקדש.

הגענו, במהלך חיינו הלאומיים, לפסגה, רק כדי לגלות שהיא פסגתה של גבעה, אשר פסגת החר הגבוה עוד רחוקה ממנה מאוד. עתה, כשלכאורה יש לנו הכול, אולי אנו יכולים להבין שבמידה רבה – אין לנו מאומה. עתה הכיסופים שלנו יכולים להיות מכוונים אל המקום הנכון, אל הרבקות החיה באֵלֹהִים חיים, אל השראת השכינה, אל אור הנבואה, אל מציאות שבה לא נלמד אמונה, אלא נאמין. אמונה צלולה, אמונה בהירה, אמונה טבעית כנשימת אוויר צח וכלגימת מים צלולים וצוננים ביום קיץ חם.

מול סוגיית הליבה

לעתים רואים הזמנה לחתונה שבה נכתב שהחתונה תתקיים בע"ה בבית המקדש, ורק במקרה שבו חלילה הבית לא ייבנה הרי שהחתונה תתקיים באולם שמחות כזה או אחר. יסלחו לי המנסחים כך את הזמנתם מתוך כוונה טובה, אולם אינני נוטה להאמין בכנותם. מדוע הם חושבים שאם בית המקדש ייבנה הוא יישמש אולם שמחות? ומדוע הם מצרפים להזמנה הוראות נסיעה דווקא לאולם השמחות, ולא לבית המקדש?

אולם הבה נמשיך את קו המחשבה שלהם, שנועד לצייר את בניין בית המקדש כדבר מוחשי ומציאותי שיכול לקרות בזמן הקצר שבין אירוסים לנישואים. אכן, ניתן לשים בצד את העיכובים הפוליטיים, מבית ומחוץ, ולדמיין את בית המקדש צונח לו לתוך מציאות חיינו העכשווית. כמה עלוב יהיה הבית הזה, וכמה מיותר. היכל שרוף וקמח טחון (על פי סנהדרין צו, ב), גם אם יהיה הנאה שבמבנים. עלינו להכיר בכך שפשוט עדיין איננו שם. קודם כול התיאבון צריך לחזור אלינו, לא התיאבון הלאומי, גם לא התיאבון הרוחני המוכר לנו, אלא תאוה איריה לקרבת אֵלֹהִים שלא מסתפקת בשום דבר זולת עבודת הקודש במקדש, מבלי לדרג על אף אחד מן השלבים המידותיים והרוחניים שבררך. דווקא תקומתנו המדינית מאפשרת לנו לגשת אל תשעה באב בצורה נקייה ואמיתית יותר. דווקא כל מה שיש לנו עוזר לנו להבין מה עדיין אין לנו. אנו נפטרים מן החשבוניות החיצוניים, ועומדים מול סוגיית הליבה. נתאבל על החומרנות וגסות הרוח, על האלימות הפיזית והנפשית. נתאבל על קטנות שאיפתינו הרוחניות ועל נפשנו הנבוכה. נתאבל על הנתק בין הבורא לבין הבריאה, ועל מעילתנו בתפקידנו להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש בפועל. נתאבל על כך שכל זה לא מספיק מפריע לנו, נתאבל על העיוורון ועל קהות החושים. נתאבל, ובכך ניפתח. נחוש את הריחוק, ודווקא בכך נתקרב, ובקרבה הזאת נמצא פתח של נחמה ונתיב של תיקון. □